

Kontler László

ALAPÍTÁSMÍTOSZOK ÉS TÖRTÉNETI REFLEXIÓ – MILLENNIUMI SZÁMVETÉS

Rugási Gyula esszéjének olvastán úgy éreztem, a szerzőnél mintha elszakadt, de legalábbis nagyon elvékonyodott volna a cérna. Hogy énnálam (még?) nem, az talán vérmérséklet dolga: a kelet-európai régió, ezen belül eminensen Magyarország, „*bornírt tömeglélektani állapotá*”-val és közgondolkodásával kapcsolatos kifinomult és erudícióval előadott kesergése mindenestre ízlésem szerint való, és szívemből szól. Néhány hangsúlyos megállapításával azonban nehézségeim vannak: például nem hiszem, hogy „*a vallás az (kiemelés tőlem, K. L.), amely minden részében átszövi az úgynevezett politikai életet*”. Ezzel kapcsolatban fenntartásaim vannak már csak az érintettek túlnyomó részének nyilvánvaló cinizmusa miatt is, no meg azért, mert (hasonló cinizmussal persze) átszövi azt még sok minden, ami nem kevésbé „szent” (kellene hogy legyen). Ha Rugási méltán céloz a *Kulturkampf* aggasztó jelenségeire, akkor sem vagyok benne biztos, hogy az általa „*vallástörténeti*”-ként aposztrófált réteg dominálná a mai magyar közéletet. Amikor pedig arra céloz, hogy a „*műltválasztások*” során a preferenciákat (kvázi)-vallásos szimbólumok és tartalmak hamis értelmezése (ha e kifejezés nem jótékony túlzás e helyütt) határozza meg, akkor helyben vagyunk, csakhogy a *spiritualia* pontosan e tekintetben alaposan összefonódik a *temporalia*val. Közéletünk szereplői és megszólítottjai a teológiánál – melyről mintha mégiscsak úgy vélnék, némi szakavatottságot igényel – is szívesebben kalandoznak a nemzeti múlt és a nemzeti „sors” között, ezért *közönségesnek* vélt mezejére. A qumrani tekercsek legújabb ismert szaktekintélye ezekről még nagyobb előszeretettel (és éppen annyi hozzáértéssel) nyilatkozik. Igaz, a múlt éppoly kevésbé a történettudomány kizárólagos vadászterülete, mint a vallás és a hit a teológiáé; de az ideológiai maszlag gyanánt „fent” és „lent” szajkózott ostobaságok áradata mindenképpen kínos.

A Rugási Gyula által elevenbe vágó keserűséggel előadott diagnózist nem lenne érdemes tovább árnyalni, a továbbiakban inkább az oknyomozás területén igyekszem haladni. Esszéjének középső része és utolsó harmadának egyes szakaszai a hagyományválasztással kapcsolatosak, márpedig az ilyen típusú választásokat roppant erőteljesen meghatározza a történeti reflexió pillanatnyi állapota, általános karaktere és maga e reflexió hagyományai. Az alábbi gondolatokat néhány hónapja máshol, nem magyar hallgatóságnak adtam elő; Rugási írása arra ösztönzött, hogy az általa felvetett problémák tükrébe állítsam őket.

Közhely, hogy az eredettel és a nemzeti közösséget formáló egyéb eseményekkel, folyamatokkal kapcsolatos mítoszok (illetve valós történeti tényekre vonatkozó, de kvázi-mitikus hiedelmek) döntő szerepet játszanak a nemzettudat, a nemzeti azonosság alakításában. Ez az írás a magyarországi kollektív történeti emlékezet bizonyos, a középkori Magyar Királyság megalapításával és az 1848-as forradalommal kapcsolatos attitűdökben megnyilvánuló aspektusaival foglalkozik. Míg az előadottak indítéka részben ugyanaz, ami arra ösztönzött, hogy jó egy évvel ezelőtt könyvet publikáljak

Magyarország történetéről („könnyhullatás nélküli rövid magyar történet ez”, ahogy egy kanadai barátom fogalmazott), olyasvalakitől származnak, akinek kutatási területe a skót, az angol, a német felvilágosodás eszmetörténete. Mivel a legkevésbé sem szeretném elfojtani vagy véka alá rejteni szakmai identitásomnak ezt az oldalát, éppenséggel helyénvaló, ha kezdetként Tom Nairn egy előadására hivatkozom, mely a vancouveri Simon Fraser University új Skót Kutatási Központjának megnyitóján hangzott el 2000 tavaszán.

KULTÚRA, KÖZÖSSÉG ÉS NEMZET: SKÓCIA OTTHON ÉS IDEGENBEN című előadásában Nairn úgy vélekedett, hogy az 1707-es angol–skót unió, tehát az önálló politikai hatalom elvesztése nyomán fellépő frusztráció a skótok körében nemcsak a parokializmusnak és a felelősségvállalástól való ódzkodásnak adott tápot, hanem egyszersemind „*a nosztalgia világklasszis művelőivé*” avatta őket, akik többnyire a dicső múltban szilárd gyökerekkel rendelkező, ám azóta sorscsapások sorozatával sújtott nemzet eszméjét ápolják. A napjainkban zajló devolúciós átmenet folyamatára utalva Nairn a jövőt illetően végül is óvatos optimizmusnak adott hangot, mindazonáltal aláhúzta, hogy a múltban és kiváltképp az emigránsok körében gyakran a jelenben is a skót nemzeti történelem sötét, végítéletzerű képe dominált, a dicső küzdelem víziója, melyben azonban Dávid (*nota bene*, több középkori skót király neve) folyamatosan veszítésre állt Góliáttal szemben.

Bármily légből kapottnak tűnhet a hivatkozás Nairn megállapításaira ebben az írásban, bizony relevanciával bírnak témámra. Az előadásról szóló beszámoló olvastán megszállt a *déjà vu* érzése. A magyarokat (éppenséggel maguk a magyarok is) úgy tartják számon, mint akik felettébb hajlamosak múltjukat a végletes, szinte elviselhetetlen komorság összefüggésében szemlélni, mint olyan nemzet múltját, amelyet valaha volt nagyságából kiforgatott a gonosz történeti esetlegesség, melyet egynéhány esetben nagyon is konkrét szereplőként lehet azonosítani a történelem fenséges drámájában; egy olyan drámában, melyben a magyarok túlon túl gyakran váltak tehetetlen kívülállókká, kis nemzetté, mely emberfeletti erőfeszítések árán küzd csupa ellenséges elemmel a pusztá megmaradásért.

Magyarország tehát a Nyugat keleti periferiájáról kezet rázhat az északnyugati peremen fekvő Skóciával? Sőt. Volt alkalmam megfigyelni, amint a skótok feladják állítólagos vonakodásukat, hogy a nemzeti történelem kényes kérdéseire iróniával közelítsenek. 1999 tavaszán a sok egykori királyi székhely egyikén, Stirlingben tanúja voltam egy történeti várjátéknak, mely a klánok harcművészetét mutatta be a nagyérdeműnek. Tucatnyi marcona felföldi harcos vonult fel a várudvar gyepén; a kezek súlyos kardokat markoltak, bozontos szakállak és színes *kiltek* lobogtak a szélben. „Vannak itt angolok?” – dörögte a legtagbaszakadtabb fickó. Mihelyt a közönség soraiból néhányan tétova „igent” rebegtek, a csapat kivont karddal, csatakiáltást hallatva rontott feléjük. (Az angolok mind túléltek a rohamot.) Azt kérdeztem magamban, megtörténhet-e ugyanez egy másik helyszínen, más szereposztásban: ha mondjuk valamelyik dunántúli várban volnánk, s a *Highlanderek* Thököly bujdosóinak vagy Rákóczi kurucainak jelmezét ölténék magukra, az angolok helyére pedig osztrák (német) turistákat ültetnénk? Alig hiszem. A nemzeti történelem közbeszédben előforduló változata mifelénk pátosszal terhes, nem tűri az iróniát. Így van ez, amióta egyáltalán közbeszéd tárgyát képezi.

Nincs rajta csodálkozni való, s úgy is van rendjén, hogy a nemzeti romantika korából ránk maradt Himnuszunk fohász legyen a balsors elhárításáért egy olyan nemzet feje felől, mely már megbűnhölte a múltat s jövőndőt. Száz évvel Kölcsey és Erkel után

Illyés addigra folytonos hagyományba illeszkedve értekezett a nemzeti létet biztosító „elszánt”, sőt „elkeseredett”, bár a mindig legalább hússzoros túlerőben lévő Góliáttal szemben eleve „kudarra ítélt” önvédelmi harcokról. Újabb hatvan év múltán a Magyar Könyvklub szerkesztői éppen Illyésnek ezeket a gondolatait találták a legalkalmasabbaknak arra, hogy az egyébként remek MAGYARORSZÁG KÉPES TÖRTÉNETE fülszövegeként felhasználják. A kötet megjelenésének évében Magyarország a Frankfurti Könyvvásár díszvendége volt; a nemzeti kulturális örökség miniszterének ebből az alkalomból mondott beszéde túlnyomórészt ismét az Európa közepén nagy nehezen (de „már” ezer éve) gyökeret vert kis ország vérvizataros, sorscsapásoktól terhes történetével kapcsolatos kliséit alkalmazta, hogy aztán méltassa az európai civilizációhoz a kedvezőtlen körülmények ellenére eszközölt dicséretes hozzájárulásokat.

Mármost minden sztereotípiának van valóságmagja, olykor jókora. A sors keze vert, méghozzá keményen, és a hozzájárulásokkal méltán lehet büszkélkedni. De ha ebből az iméntiekben vázolt perspektíva bontakozik ki, akkor fennáll a kockázata annak, hogy szem elől tévesztjük azt, ami a nemzeti hagyományból a huszonegyedik század küszöbén valóban aktuális mondanivalót hordoz, vagy legalábbis tévesen állapítjuk meg a prioritásokat; továbbá romlik a nemzeti múlt felelősségteljes és realista feldolgozásának esélye. Miután bárki csakis egyetérthet azzal a megállapítással, hogy Magyarország történetének hosszú időszakain keresztül létezett súlyos külső kötöttségekben, a hétköznapi történelemszemlélet számára túlságosan is csábító és megnyugtató az a gondolat, hogy mindaz, ami dicső, saját eredményünk, ami azonban kellemetlen emlékeket kelt, azt ránk erőszakolták. Egyáltalán nem meglepő, hogy ez a megközelítésmód, gyökereivel és következményeivel együtt, többnyire megmutatkozik a XX. századi magyar történelem legfájdalmasabb fejezeteivel kapcsolatos közbeszédben. Érdekes módon azonban mindezen jelenségek tapasztalhatóak olyan, a történeti emlékezetben pozitív előjellel élő pillanatokkal kapcsolatosan is, amilyen a Szent István-i alapítás vagy az 1848-as forradalom, amely a modern Magyarország szimbolikus alapításaként értelmezhető.

Még egyszer: az átélt viszontagságok *magyarázatot adnak* a nemzeti történelmet a közzelfogásban övező komor hangulatra, s valamelyest mentik a hősies, erkölcsileg magasabb rendű, de mások (törökök, osztrákok, antantkormányok és szlovák, szerb, román klienseik, németek és szovjetek) cselszövésének és hatalmának folytonosan áldozatul eső kis nemzetről alkotott képet. Magyarazzák és mentik, de nem *igazolják*. E képből ugyanis hiányzik mindhárom alkotórész, mely elengedhetetlen az ép történeti reflexióhoz, következőképpen az ép nemzeti tudathoz. Ezek az alkotórészek: az arányérzék, a realizmus és a felelősségtudat. Először is, a magyar történelem e szemlélete parokiális és introvertált: hiányzik belőle az arányérzék, amennyiben nem teszi fel a kérdést, vajon valóban a dicsőség és a szenvedés kombinációja-e a magyar történelem sajátos megkülönböztető jegye, azaz valóban ebben áll-e a magyar történelem egyedisége. Fel sem veti azt a lehetőséget, hogy a történeti reflexió horizontját ki kellene tágítani, hiszen mindenki egyéniség, de a saját egyéniségét a másénak tükrében ismerheti fel. Másodsorban, ha valamely közösség szeretné szilárdan kezébe venni jövődöbéli sorsának irányítását, akkor kollektív emlékezetében nagyon világosan meg kell állapítania saját részességét múltbeli szerencséjének, illetve szerencsétlenségének alakulásában. Ha ezt elmulasztja vagy éppenséggel elhanyagolja, nagy a valószínűsége annak, hogy téves ítéleteket alkot a múltrol, s ezért nem megfelelően választja ki a jövője szempontjából releváns hagyományokat.

A magyar történelem e „kárhózzáteljes” (pesszimista), illetve „eszképista” (itt: a felelőséget hátrító) megközelítése maga is része e történelemnek, legalábbis azóta, hogy a XV. századtól kezdve a hanyatlásélmény és -tudat az ország számára meghatározónak bizonyult. Mivel a hitetlenek kezétől elszenvedett első csapások egybeestek a reformáció terjedésével, kezdetben némi vigaszt kínált a protestáns eszkatológia: a magyarok Isten választott nemzete, akiknek állhatatosságát az Úr sorozatos próbáknak veti alá, ám ha szilárdan kitartanak hitükben, babiloni fogságuk, akárcsak a zsidóké, véget ér. A választott nemzet eszméje tartotta magát a XVII. században is, amikor úgy tűnt, a protestáns Magyarország „két pogány” közé ékelődve kénytelen tartani magát, akik közül az oszmánoknál immár jóval veszedelmesebb színben tűntek fel a katolikus ellenreformációval felfegyverkezett Habsburgok. A török kiűzésének idejére a magyaroknak szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy miután két évszázadig „a kereszténység védőbástyájaként” gondoltak magukra, a felszabadító háborút végső soron koordináló Habsburgokkal kibontakozó konfliktusuk miatt a keresztény Európában sok helyütt „a kereszténység ellenségeként” tekintenek Magyarországra. Igaz, ez a toposz hamarosan eltűnt, de csak azért, hogy átadja helyét annak a variánsnak, mely szerint Magyarország „keleti” abban az értelemben, ahogy a XVIII. század felfogásában szerepelt: elmaradott ugar barbár néppel és uratlan nemességgel.

A legkevesebb, amit erről a szemléletről el lehet mondani, hogy volt némi köze a valósághoz – a körülmények ismeretében az lenne a meglepő, ha nem így lett volna. A benne rögzített realitások nem kerülhették el a hazai kortársak figyelmét sem, aminek az lett a következménye, hogy a felvilágosodás századában világosan körvonalazódott, a nemzeti ébredés korszakának küszöbére pedig teljes fegyverzetben jelentkezett a dicsőséggel vegyes szenvedés mint nemzeti sors és a fentebb „eszképizmusnak” nevezett attitűd elegye; a nemesség makacs ragaszkodása előjogaihoz a nemzet szabadságainak féltő védelmeként tűnt fel, ami korabeli mérce szerint nem számított hókuszpókusznak: a *natio Hungarica* korabeli felfogás szerint a pedigrével rendelkező házak szülőiteinek (*nati*) együttese volt, ilyenformán a nemesség érdekei etimológiai értelemben is azonosak voltak a nemzeti érdekekkel. Ami azt illeti, a rendi „alkotmány” (az ősi szokások és statútumok) védelmezésével és a különböző tanácskozó testületek, municipális és nemzeti szintű önkormányzati szervek folytonos fennmaradásának biztosításával, egy rendkívül fontos politikai tradíció átörökítésével a magyar nemesség jelentős szolgálatot tett. Ennek azonban súlyos ára volt. Másutt a Habsburg-tartományokban a nemesség Mária Terézia alatt morgolódva ugyan, de lemondott adómentességéről, Magyarországon azonban visszavert minden kezdeményezést, mely hozzájárulást követelt tőle az államháztartás költségeihez. Azáltal, hogy ragaszkodott ezekhez a vidéki Magyarország viszonyainak egész hálózatával összefüggő előjogaihoz, a nemességnek oroszlánrésze volt az ország elmaradottságának tartóztatásában is – s mivel ezt az elmaradottságot nem lehetett nem észrevenni, fel is ismerte, de ugyanazzal a lendülettel Bécs szemére hányta annak Magyarországgal szemben követett, állítólagosan gyarmatosító politikája miatt. Ezzel modell született: a XVIII. század nagyobbik részében és a XIX. század kezdetén a magyar diéta az Ausztria általi politikai elnyomás és gazdasági kizsákmányolás számlájára írta az ország kiábrándító állapotait. E sérelmi politika megint csak nem nélkülözött minden alapot, mindenesetre a belső okok elhanyagolásával aligha ösztönözte az önvizsgálatot és a kritikus gondolkodást.

Felettebb méltánytalan volna, ha nem tenném azonnal hozzá, hogy a régi rend tartóhatatlanságát ugyancsak a felvilágosult nemesség (mind az arisztokrácia, mind a kö-

zépnemesség köreiben megtalálható) gyermekei ismerték fel elsőként, s ez a felismerés vezette be a magyar történelemnek azt a korszakát, amikor az ország állapotának és történetének kritikai reflexiója sokkal világosabban tetten érhető, mint bármikor annak előtte és – attól tartok – azóta. A felvilágosodás kora Magyarországon akkor tetőzött, amikor kimondták a varázsigét: az ország elmaradottságának első számú oka nem a Béccsel szembeni alárendeltség, hanem a feudális rendszer, s a felemelkedéshez az út nem a múlt homályába vesző dicsőség hajszolása, hanem fejlődés az emberi szellem csiszolása és az emberi környezet csinosítása által, közösségi szellem élesztgetése és *societas civilis* kovácsolása ott, ahol addig nagyon eltérő jogokkal és előjogokkal rendelkező (vagy nem rendelkező) alattvalói csoportok halmaza volt. Berzeviczy Gergely, a jozefinizmus éveiben és ernyője alatt megérlelődő szellemek közül talán a legragyogóbb, a régi századfordulón korszerű statisztikai módszerekkel hívta fel a figyelmet az elmaradottság belső eredetű okaira, ami egyszersmind az évszázadok során áthagyományozódott szokások, attitűdök, személyközi viszonyok mérhetetlenül összetett hálójával való számvetést és felettük mondott ítéletet is jelentett. Berzeviczy a paraszt letargiájának gyökereire mutatott rá, míg egy emberöltővel később Széchenyi arra a zsákutcára irányította a figyelmet, amelybe a nemességet vezette saját kiváltság-őrző magatartása. Az idegen erőknek a bajok kialakulásában játszott szerepéről továbbra sem feledkeztek meg, mindazonáltal az összkép jóval kiegyensúlyozottabbá vált; az ilyen értelemben vett történeti felelősségtudat és egyszersmind a közéleti elkötelezettség Magyarországon a HITEL megjelenését követő bő másfél évtizedben nagyobb léptekkel haladt előre, mint bármely hasonló időszakban, s talán minden idők legmagasabb szintjén állt.

A reformkor és apoteózisa, 1848, már csak emiatt is megkülönböztetett figyelmünkre tarthat számot. Ezen túlmenően azonban a magyar örökséggel és a magyar állapottal való felelősségteljes számvetés egyúttal megalapozta egy jövődöbéli, az érdekegyeztetés alapjaira épített Magyarország megkapó képét is, egy olyan Magyarországot, amelynek elítjét immár nem szigetelik el törvényben rögzített előjogok a népesség többi részétől, akiket „beemelnek az alkotmány sáncai közé”; egy olyan Magyarországot, ahol a nemzet többé nem oszlik darabokra a jogi státus sokfélesége szerint, hanem „társadalmat” alkot a szó szoros értelmében. Republikánus program volt ez, amennyiben republikát, minden polgárt érintő és integráló közeget akart létrehozni, egyszersmind liberális program (s e kettős arculat tétélezte feszültséget már nem állt módjában tapasztalni), amelynek bizonyos alkotórészeit megvalósította, mások fölött az azóta eltelt másfél száz évben eljárt az idő, de közülük számos, noha megőrizte frissességét, beteljesületlen maradt az 1989–90-es változásokig. Végül e programot a szellemi kifinomultsággal és erudícióval bíró, széles látókörű és politikai aktivizmusra hajlandó, merész és elkötelezett magyarországi vezetők valaha volt leghatékosabb nemzedéke alkotta meg.

Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös és társaik azonban elkövetek egy olyan hibát, amely a kollektív emlékezet szemében megbocsáthatatlan. A program 1848-ban elbukott, s ha 1867-et 1848 „realista” kiadásának minősíthetjük is, kiváltképp a '67 utáni fejleményeket tekintve egyúttal jelentősen felhígított kiadásról is van szó. A kudarc és annak körülményei (mindenekelőtt az orosz beavatkozás) maradandó hatást gyakoroltak 1848 értékelésére és a köztudatban betöltött státusára.

Közismertek az idegen elnyomás, az összeesküvés és az árulás motívumai: az a meggyőződés, hogy a bukást a Habsburg és orosz katonai fölény mellett az okozta, hogy

Bécs folyamatosan a magyar kormány ellen hangolta a nemzetiségeket, s hogy Görgey elárulta a haza ügyét. De közismert, vagy az kellene hogy legyen az is, hogy Görgey Kossuthtal való nézeteltérései ellenére a forradalom lojális katonája volt, és katonailag tarthatatlan helyzetben tette le a fegyvert; miként az is, hogy a nemzetiségek Bécs (kétségkívül gyakran megszólaló) szirénhangjai nélkül is berzenkedtek a magyar liberálisok „egységes politikai nemzetről” szóló nézetei ellen, mely az utóbbiak körében abból az illúzióból táplálkozott, hogy ha egyszer az egyéni jogok hozzáférhetővé válnak számukra, a nemzetiségek feladják a csoportos autonómia igényét, s akárcsak a parasztság (a két kategória persze jelentős átfedésben volt egymással), készséggel beolvadnak az új magyar nemzetbe. De Petrovics Sándor érzéseit nem mindenki osztotta. A forradalmi kormány – amúgy érthető okokból – későn – igaz, akkor példaértékű nemzetiségi törvénnyel – reagált a szerb, román és szlovák követelésekre, ami az udvar áskálódása nélkül is konfliktushoz vezetett volna. A nehéz időkből a parasztság várakozásait sem sikerült megfelelő ütemben kielégíteni, ami részéről mind passzívabb hozzáállást eredményezett. Az 1848–49-re vonatkozó közfelfogásban azonban a külső kényszer nemcsak elhomályosította, ami még érthető volna, de lényegében semlegesítette a belső feszültséget. Középiskolások nemzedékei nőttek fel úgy, hogy alig érzékelték: 1848–49 Magyarországa rendkívül súlyos etnikai leszámolás színtere volt.

Másodszor, mindaz, amit 1867 nem őrzött meg 1848-ból, azaz amit a történelem „nem igazolt”, témaként is lekerült a napirendről, az örökség merőben esetleges elemeként tűnt fel. Ami a berendezkedés konkrét részleteit illeti – valamelyes önállóság, valamelyes parlamentarizmus, valamelyes joguralom stb. –, a kiegyezés nem is volt olyan rossz bolt '48-hoz képest. Csak éppen elszállt belőle a szesz. A magyar '48 esetében a forradalmi eufória nem annyira radikális szélsőséget jelentett, hanem a társadalmi szolidaritás valóságként nem, de törekvésként feltétlenül tetten érhető élményét, amit aztán nem lehetett feltámasztani a vereség, a megtorlás és a passzív rezisztencia éveit utáni tárgyalásos rendezés tökéletesen forradalmiatlan pillanatában. '48 bukásával a reformkor legprogresszívebb ígérete, a szolidaritás szálaival összekötött *societas* lehetséges kifejtése is veszteségre lett, legalábbis ami a kollektív emlékezet és tudat preferált értékei közötti jelenlétet illeti. Mert hiszen – harmadszor – a kudarc '48 és a vele összefonódó értékek pusztaságát teszi bizonytalanná a kollektív emlékezetben: március 15-e soha nem válhatott július 14-évé. Hogyan emelkedhetne piedesztálra egy kudarc egy olyan nemzet emlékezetében, mely megrögzötten a történelem áldozataként tartja számon önmagát? Ilyen körülmények között '48 tiszteletteljes gyász tárgyát képezi, de az apokaliptikus vízióktól gyötört nemzet tudatában éppen a sikerdeficit miatt nem adhat alkalmat ünneplésre: a legjobb szándék ellenére is alulértékelődik, s összes hordalékával együtt mintegy áldozatul esik a nemzet általános hajlandóságának, hogy történelmét a hazafias pátoz összefüggésében fogja fel.

A dualizmuskorban az 1848-ról, illetve március 15-ről való megemlékezés a nemzeti függetlenség melletti elkötelezettség kifejezésére és a Béccsel szembeni kicsinyes sérelmek felhánytorgatására adott alkalmat, de arra nemigen igyekeztek felhasználni, hogy a társadalmi szolidaritás eszméjének bárki hangot adjon, jóllehet az a függetlenséggel legalábbis egyenlő fontosságú alkotórésze volt a reformkor örökségének – amelyet '48 tökéletesen juttatott kifejezésre, és még tökéletlenebbül valósított meg, mindazonáltal (vagy éppen ezért) méltó (volt és marad) az őrzésre, megújításra, tökéletesítésre. Szinte magától értetődő, hogy 1848 és mindaz, amit jelképez, nem válhatott dédelgetett tradícióvá akkor sem, amikor a háború és az azt követő káosz örvénye ma-

gával rántotta a történeti Magyarországot: a körülmények mindennek inkább kedveztek, mint a történelmi realizmusnak és felelősségtudatnak, illetve a progresszív hagyományoknak. Miután a túlnyomórészt belső okokból fakadó felbomlást a wilsoni elvek vaskosan méltánytalan alkalmazásával megalkotott békeszerződés teljesítette be, szó sem lehetett józan reflexióról. A szórványos önvizsgálat konklúziója abban merült ki, hogy mivel a liberálisok és a demokraták elernyesztették a régi Magyarország robusztus erejét, az a szomszédok nacionalista és a bolsevikok internacionalista ármányának martalékává vált; amúgy többnyire minden felelősséget az ördögi békediktátumra hárítottak. A békerendezés így persze éppen azoknak a félfeudális struktúráknak a továbbéléséhez szolgáltatott muníciót, amelyek leépülése az átmenet folyamatának legfőbb értelme lett volna. Sokatmondó, hogy a két háború közötti korszakban 1848 mint szimbólum egyedül arra volt alkalmas, hogy egy efemer, a náciizmus terjedésének feltartóztatását, demokratikus fejlődést és a szomszédos népekkel való együttműködést sürgető ellenzéki mozgalom (a Márciusi Front) tűzze zászlajára 1937-ben.

Nem mintha '48-nak jobb sora lett volna a szocializmus (vagy micsoda) évtizedeiben. Ezúttal nem ignorálták vagy dezavualták, hanem először is kisajátították, és a rezsim ideológiai szükségleteihez igazították: az elnyomott osztályok fiktív forradalmi radikalizmusának tradíciójába ágyazták, mely e perspektívából nézve kérlelhetetlenül torkollott az éppen zajló állítólagos kommunista forradalom beteljesülésébe. Különös módon túlélte önmagát az árulómotívum, persze ahhoz a felfogáshoz igazítva, hogy 1848 osztályharc volt: még Kossuth, a(z akkori) *par excellence* forradalmi hős sem tanúsított elegendő éberséget ahhoz, hogy elejét vegye az osztályellenség beszivárgásának a forradalmárok sorai közé. Mindez intő jelként kellett hogy szolgáljon a forradalmi hagyomány örökösei számára, melyben 1848 az első, még tétova lépéseket, 1919 a haladó fázist, 1945 pedig az igazi áttörést volt hivatott reprezentálni. Ez a feltételezett kontinuitás az 1960-as években a „Forradalmi Ifjúsági Napok (FIN)” remek ötletében nyerte el intézményesített formáját, azaz a Kommunista Ifjúsági Szövetség égisze alatt március 15-én, március 21-én (fiatalabbak kedvéért: a Tanácsköztársaság kiáltásának évfordulóján) és április 4-én (ugyanazért: sokáig úgy vélték, ezen a napon hagyták el 1945-ben az utolsó német csapatok hazánk területét) rendezett nagyszabású megemlékezések sorozatában.

Egyszer csak, valamikor e sorok írójának serdülőkorában, valahol valakik elkezdtek úgy érezni, tanácsos, ha a kerületi pártszervezetek irodáiról komor ábrázatú munkatársakat bíznak meg a fontos stratégiai feladattal, hogy az általános iskolák felsőbb tagozataiban és a középiskolákban felvilágosítsák a tanulóifjúságot arról, hogy a fenti történelmi dátumok közül április 4-e bír a legnagyobb jelentőséggel mint nemzeti ünnep – mondjon bárki bármit. Voltak ugyanis, akik mást mondtak: az első, 1973-as „alternatív megemlékezéstől” kezdve március 15-e és 1848 ismét az ellenzéki szimbólum karakterét kezdte magára öltetni. A március 15-ék és a demokratikus ellenzék kibontakozásának későbbi összefonódása ismert történet, itt arra szorítkoznék, hogy a nemzeti és liberális-demokratikus értékeket, a társadalmi szolidaritást hangsúlyozó szimbólum ismét arra volt alkalmas, hogy egy olyan ellenzéki csoport vállalja jelszóként, mely majdhogynem tökéletes elszigeteltségben élt.

1989-ben aztán megtörni látszott a jég, hiszen március 15-e a rendszerváltást kísérő kevés tömegmegmozdulás egyike volt, azzal a nyilvánvaló üzenettel, hogy a másfél évszázados törekvések közül nem egy kielégítetlen, s ideje napirendre tűzni őket. Egy évvel később Magyarországon szabad választásokat tartottak, s úgy festett, talán eljött

az igazság pillanata 1848 számára, s a modern politikai közösség születésének mítosza a politikai akarat képviselői és a polgárok számára konszenzusosan a domináns mítosszá válhat. A közelmúltbeli magyar történelem markáns megnyilatkozásai és a statisztikák szerint nem így történt. A „melyik a legnagyobb magyar nemzeti ünnep?” kérdésre (tehát arra a kérdésre, hogy melyik a nemzeti örökségnek az a legdöntőbb alkotóeleme, mellyel mint zsinórmértékkel szeretnék mérni önmagukat) a magyar polgárok több mint 50%-a ma augusztus 20-át említi (március 15-e a második bő 20%-kal, megelőzve október 23-át és – még mindig! – április 4-ét). Jóllehet ez a nap (amellett, hogy az „új kenyér” és az 1949-es sztálinista alkotmány napja) annak az 1083-as napnak az évfordulója, amikor negyvenöt évi nyugalom után eltávolították I. István földi maradványait a kőszarkofágból, és a kanonizálási szertartás részeként ezüstládába helyezték, voltaképpen a középkori Magyar Királyság megalapításának ünnepéről van szó (igaz, a koronázásra 1000 karácsonyán vagy 1001 újév napján került sor).

Az államalapítás, ahogy számon tartjuk (jóllehet az „állam”, ahogy mi gondolunk rá, újkori fogalom), kétségtől jelentős esemény Magyarország történetében. De mint-hogy ugyanez az esemény feltehetőleg nem kevésbé fontos szerepet játszott más nemzetek történetében is, a kollektív emlékezetben és a nyilvános kultuszban betöltött szerepe, úgy gondolom, magyarázatra szorul. Végül is – François Furet és más képpromboló történészek kezdeményezéseivel dacolva – a franciák mégiscsak július 14-ét ünneplik, nem pedig Klodvigot, Nagy Károlyt vagy Capet Hugót. Az Egyesült Államok számára a dilemmát megoldja, hogy július 4-e a szuverenitást és a demokráciát egyaránt jelképezi, miközben az állítólagosan hagyományörző angolok sem Nagy Alfrédet, sem Hódító Vilmost, sem a Jogok Törvényét nem tartják olyan becsben, és nem emlékeznek rájuk olyan forrón, mint az a magyarok körében Szent István és a vele összefüggésbe hozott ereklyék, mindenekelőtt a Szent Korona kapcsán tapasztalható.

A talány egyik kulcsa talán az, ami egyúttal a közbeszédben elhangzó leggyakoribb válasz: István és a korona a túlélés sajátos magyar képességét szimbolizálják, ékes bizonyítékai egy olyan nemzet kitartásának és vitézségének, mely valamilyen formában mindig megőrizte „államiságát” (ezt az erényt – sajátos módon, de legalábbis személyes tapasztalatból – Ferenc József is méltatta a millenniumi ünnepek alkalmával). De ha szemhatárunkat a Kárpátok fölé emeljük, azon nyomban felismerhető lesz, hogy északról kezdve nyugaton át délnyugatig olyan népekkel (lengyelekkel, csehekkel, osztrákokkal, horvátokkal) vagyunk körülveve, akik István megkoronázásának már tanúi voltak, ugyanebben az időszakban vagy már korábban telepedtek meg a régióban, s ugyanannyi vészterhes évszázadon mentek keresztül (nem beszélve másokról délebbre vagy északabbra, így a bolgárokról vagy a balti népekről).

Ami azt illeti, a „szuverenitás” létrehozása önmagában véve is lehetne ok az ünnepelésre, ez azonban két szempontból problematikus (leszámítva a fogalom ezer év előtti situációra való alkalmazásának abszurditását, lásd alább). Először is azt hiszem, bár ténye ellen semmi kifogásom, minden mértéket meghalad az, ahogy a monarchikus szuverenitás ezer év előtti megteremtése előtt tisztelgünk ma, egy modern republikánus alkotmány keretei között. Mondják, Szent István koronája az évszázadok során nem a királyi uralmat, hanem a magyar „államiságot” jeleníti meg, ez azonban manapság ugyancsak gyenge lábon áll. Igaz, a XV. század elején és közepén a királyt ellenőrzésük alá vonó rakoncátlan bárói klikkek azt hirdették, hogy a királyság *communitas*át képviselő „Szent Korona pecsétje alatt” kormányozzák az országot. Ez azonban a kiváltságosok közössége volt: akárcsak a *natio Hungarica* fent idézett eszmé-

je, a Szent Korona elmélete ugyancsak az exkluzivitáson alapult, hiszen a közrendűeket nem tartotta „államalkotó tényezőknak”. A korona tiszteletét a XIX. században a Habsburgok szorgalmazták mint a francia forradalmi eszmék alternatíváját. A két háború között a korona „Szent István országait” volt hivatott szimbolizálni – vagyis Deák 1861-es megfogalmazásához visszanyúlva szolgáltatott anyagot Trianon revíziójához. Ha hozzátesszük, hogy az ereklyék (így a koronázási jelvények mellett mindegyiknek a Szent Jobb) tisztelete nem fogadható el a protestánsok számára, a Szent Korona-kultusz exkluzivitásának újabb dimenziója tárul fel.

Nem tudok olyan erőfeszítésről, mely azt célozta volna, hogy a Szent Korona hagyományát egy olyan társadalom szükségleteihez igazítsa, mely – remélem – toleráns és befogadó. Annak a pusztá hangoztatása, hogy a korona a magyar államiságot jelképezi, körben járó érvelés, s kevésbé meggyőző a korona szertartásos áthelyezése is (a koronázás 999. évfordulóján) a Nemzeti Múzeumból a Parlamentbe. Örvendetes lett volna például, ha az ötlet kiagyalóinak eszébe jut legalább az a magyarázat, hogy az áthelyezés új hagyományt kíván *teremteni*, mellyel Magyarország ősi, monarchikus múltja és parlamentáris jelene között kívánnak hidat verni. Ebben az esetben is felmerült volna a kérdés, hogy az Országház épülete, mely a kései XIX. század és a XX. század mindmáig nem feltétlenül dicsőséges termést hozó modern magyar parlamentarizmusát szimbolizálja, vajon megfelelőbb jelképe-e a bimbózó magyar modernitásnak, mint a Nemzeti Múzeum, amely rendeltetése és fogantatása szerint távolról sem élettelen tárgyak dohos raktára, hanem Magyarország nemzeti, politikai, társadalmi emancipációs törekvéseinek (egyik) megtestesítője. Mint ilyen, nem feltétlenül alkalmatlanabb az általam az imént megfogalmazott üzenet közvetítésére, mint a Parlament. A korona áthelyezésekor azonban senki nem fogalmazta meg az új hagyomány teremtésének igényét: a régi hagyomány megőrzését hangsúlyozták, ügyetlenül és hiteltelenül.

Summa summarum: ha az emberek kicsit is tisztában vannak mindezen tételekkel (de még ha nincsenek is), mondjon bárki bármit, a szuverenitás önmagában véve nem lehet augusztus 20-hoz fűződő vonzalmuk oka. Annál kevésbé – s ez a második kifogásom a szuverenitásmítosz ellen –, mivel nem kell nagyon messzire mennie annak, aki „István király művét” képpromboló (szentségtörő) módon kívánja magyarázni. A hagiografikus történet, miszerint István visszautasította a III. Ottó által küldött koronát, nehogy hűségesküt kelljen tennie a császárnak, s helyett a II. Szilveszter pápa felajánlotta felségjelvényeket fogadta el, régóta bizonyítottan apokrif (igaz, a közbeszédben lépten-nyomon találkozunk vele – legutóbb a *Népszabadság* újévi számában olvastam a történelem országos középiskolai tanulmányi verseny győztesének tollából). A Krisztus utáni első ezredforduló ama ritka történelmi pillanatok egyike volt, amikor a közép-európai fejedelmek törekvései találkoztak a pápa és a császár ekkor éppen közös elképzelésével, mely a *respublica Christiana* keleti kiterjesztését célozta. Aligha lehetett volna másként. István műve ezek után német lovagok, római szerzetesek és püspökök felettébb tevékeny közreműködésével keletkezett, ősi szokások, hagyományok és emberéletek garmadájának árán. Szuverenitás? Maga a fogalomhasználat is anakronisztikus a XVI. század végi francia gondolkodó, Jean Bodin előtt; ami Istvánt illeti, mielőtt uralkodása kései szakaszára valóban megszabadult az idegen gyámkodástól, a féktelen magyar nemzetséggfőkkel szemben jelentős külföldi támogatással szilárdította meg hatalmát. Egy neki tulajdonított, igen gyakran hivatkozott s alaposan félreértett megállapítás valójában talán éppen erre a tapasztalatára utal. Az Imre herceghez intézett intelmeiben István hangsúlyozza, hogy az egynyelvű „ország” (*regnum*) gyön-

ge, ezért az idegeneket gyámoltani kell. Ezt a figyelmeztetést általában a magyarok közismert vendégszeretetének és általában toleráns, befogadó attitűdjének bizonyítékeként szokás értelmezni (tavaly augusztus 20-a táján a Magyarország frissen megválasztott köztársasági elnökével és igazságügy-miniszterével készült interjúbán találkoztam ezzel az interpretációval). Nem hinném, hogy a magyar nemzeti jellem kevésbé vendégszerető, mint bármely másik. De sajnos a *regnum* – amint azt magyar történészek meggyőző filológiai apparátussal az 1940-es években bemutatták – ebben az esetben nem királyságot vagy országot jelent, hanem a király *kíséretét*, amelyben az idegen lovagok valóban felbecsülhetetlen értékű szolgálatot teljesítettek Istvánnak.

István műveként tehát végső soron az államrezon (most persze én esem az anakronizmus bűnébe) mesteri alkalmazása tárul elénk: az államférfiúi hozzáértés kivételesen nagyszerű és sikeres alkalmazásával állunk szemben. (Figyelemre méltó, hogy a kanonizáció idején I. Lászlónak és tanácsadóinak eszébe sem jutott úgy beállítani a helyzetet, mintha Istvánnak jámborsága szerezte volna meg a szentséget: pusztán népe megtérítésének *fegyverténye* avatta szentté, és senki nem titkolta, hogy ez jelentős mértékű erőszakkal párosult.) István húzása olyannyira sikeres volt, hogy Magyarország számára fennállásának első öt évszázadában amolyan hatalmi állást biztosított – amit azután elveszített, majd látszólag visszanyert, majd végül újra, immár örökre elveszített. Magyarország 1920-ban húszmilliós – a boldog békeidők progressziós élményétől táplált délibábokban harmincmilliós – középhatalomból hirtelen hét és fél milliós kisállammá vált, szuverenitásában korlátozott státussal, ám a korábbi állapothoz méretezett nemzettudattal. Mindez kitörölhetetlen nyomot hagyott – többek között – éppen e nemzettudaton. Jóllehet Szent István országainak visszacsatolását ma Magyarországon törpe kisebbség sürgeti, a szent király által végrehajtott sikeres hatalmi cselekedetek jóval szélesebb kör számára hatnak lenyűgöző erővel (s kétségkívül megerősíti őket ebben a kommunizmus bukása óta tapasztalható vallási újjáéledés: István kultusza végső soron vallási kultusz is).

A magyar történelem két „alapításmítosza”, március 15-e és augusztus 20-a közötti kimondatlan vetélkedőben az egyik oldalon érdekegyeztetés, szolidaritás és bukás áll, szemben a megosztottsággal, a sikeres államvezetéssel és a hatalommal. A magyar történelem azt látszik bemutatni, hogy ezen összetételek pozitív elemeinek összeházasítása lehetetlen, s ugyanez a történelem többeket hajlít az utóbbi, mint az előbbi kombináció felé. Saját korszakom, a XVIII. század (akkoriban a közéletről való beszédben is előszeretettel alkalmazott) esztétikai kategóriájával szólva, 1848 az elbűvölő szépség iránti beteljesületlen szerelem, míg 1000 a lenyűgöző – egyszerre vonzó és félelmes – fenséges iránti ittasult csodálat.

Szándékosan kerülöm, hogy az ellentétet a liberális-demokratikus-republikánus hagyomány és a monarchizmus és autoritarianizmus szembeállításának összefüggésében fogalmazzam meg, mivel a legkevésbé sem szándékozom arra kilyukadni, hogy mi, magyarok jobban kedveljük a tekintélyelvűséget, mint a demokráciát. Éppenséggel azt sugallom, hogy feszültség mutatkozik a modernitás általános elfogadása és a demokrácia igénye, illetve a releváns tradíciók megválasztása között. 1848 (főként a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos konnotáció, *nem* a nemzeti-társadalmi szolidaritás témája miatt) ma is jobbra rokonszenves mítosz, melyet azonban a köztudatban, a hivatalos reprezentáció aktív közreműködésével, elhomályosít egy olyan, amelyet ugyan bajosabb a XXI. század küszöbén álló modern politikai közösségek megkülönböztető jegyeihez igazítani, viszont kétségkívül korszakos jelentőségű, s – ami írásom szem-

pontjából ennél is jóval fontosabb – nem kudarc jellemzi, és még a magyar önállóság elleni ármányok feletti diadalként is ábrázolható.

A fentiekben abból indultam ki, hogy a nemzeti történelem közfelfogásban uralkodó változata Magyarországon komor, patetikus, és éppen ennek következtében hiányzik belőle a realizmus és a felelősségtudat érzése. Igyekeztem bemutatni, hogy ezek a jelenségek hogyan érhetők tetten a Magyarország mint entitás és mint modern nemzet „alapításával” kapcsolatos mítoszokban. Végül mindezt megpróbáltam a két mítoszhoz a köztudatban tapadó attitűdökkel összefüggésbe hozni és ennek magyarázatát adni. Nem feltétlenül azt szeretném sugallni, hogy a kettő közötti prioritások jelenlegi állásán változtatni kellene (bár úgy vélem, nyomós okok szólnának e mellett); mindenesetre ez lehetne az egyik következménye annak az objektíve is kívánatos állapotnak, ha többé nem a sikeresség és az erő hatékony alkalmazása lenne a domináns mérce, s a történeti reflexió homlokterébe más, inkább inherens értékek kerülnének.

Tom Nairn szerint Skócia számára a nemzeti szuverenitás devolúciós úton való helyreállítása éppen egy ilyen állapot elérésére teremt esélyt. Magyarország szuverenitása (már amennyire ez manapság lehetséges) egy évtizede helyreállt, de a dolgoknak mi felénk tehetetlenségi erejük van. Vajon reménykedhetünk még?

Parti Nagy Lajos

LÁTOGATÁS AZ ŐSZOLÓGIÁN

Részlet a Dumpf-sonettekéből

*„a kánkán is csomót keres”
(Dumpf Endre)*

itt van az ős huss egykettőre
maró setét cseppel tele
mint kéményseprők zsebkendője
vonul az ég Csepel fele
repül az ősznek szarva-tógye
torkomig csügg a bőnye le
bár náthaimnak szárnya nőne
és elrepülhetnék vele
hisz életemnek semmi jója
lehull az este vasgolyója
kisülget kémény és kalács
de énnékem nem süll ki ó jaj
csak szám előtt a vipla sóhaj
s kályhám ölén a puszta rács